

Adi-tik *edin-era: aditz laguntzaile baten identifikazioa euskal gramatikagintzan¹

*From adi to *edin:
An auxiliary verb in the Basque grammaticography*

Ricardo Gómez-López*

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

ABSTRACT: In this article I will analyse how the verbal forms of the auxiliary verb **edin* were described and classified in some ancient Basque grammars (17th-19th centuries): namely I will examine in which auxiliary verb the verbal forms of **edin* were categorized by each grammarian, and what motivated that classification. The study will end with the proposals of Willem Jan van Eys, who reconstructed the **edin* participle.

KEYWORDS: Basque grammaticography, auxiliary verbs, 17th-19th centuries.

LABURPENA: Artikulu honetan **edin* aditz laguntzailearen adizkiak euskal gramatika zaharretan (XVII-XIX) nola deskribatu eta sailkatu ziren aztertuko dut: gramatikari zaharrek zein laguntzailearen barruan sartu zituzten eta haien sailkapenen arrazoiak zein izan zitezkeen erakutsiko dut. Azterketa amaituko da **edin* partizipioa berreraiki zuen Willem Jan van Eysen proposamenekin.

HITZ GAKOAK: euskal gramatikagintza, aditz laguntzaileak, XVII-XIX. mendeak.

---

¹ Artikulu honek hurrengo proiektuen laguntza izan du: «*Monumenta Linguae Vasconum 5: periodización y cronología*» (Espainiako MINECO, FFI2016-76023-P) eta «*Historia de la lengua vasca y lingüística histórico-comparada*» (HLMV-LHC) (Eusko Jaurlaritza, GIC. IT698-13).

* **Harremanetan jartzeko / Corresponding author:** Ricardo Gómez-López – ricardo.gomez@ehu.eus – https://orcid.org/0000-0002-7177-5765

Nola aipatu / How to cite: Gómez-López, Ricardo (2016 [2021]). «*Adi-tik *edin-era: aditz laguntzaile baten identifikazioa euskal gramatikagintzan*». ASJU, 50 (1-2), 149-163. (https://doi.org/10.1387/asju.22862).

Jasoa/Received: 2019-12-23; Onartua/Accepted: 2020-05-21.

ISSN 0582-6152 - eISSN 2444-2992 / © 2021 «Julio Urkixo» Euskal Filologia Institutu-Mintegia (UPV/EHU)

Lan hau Creative Commons Aitortu-EzKomerziala-LanEratorririkGabe 4.0 Nazioartekoa lizentzia baten mende dago

1. Sarrera

Aski ezaguna da *edin aditzaren partizipioa Willem Jan van Eys euskalari holandarrak berreraiki zuela bere gramatika konparatzailean.² Hala ere, bistan da, *edin aditzari dagozkion formak askoz lehenagotik jaso ziren euskal gramatika-lanetan.

Artikulu honetan *edin-en adizkiak euskal gramatika zaharretan nola deskribatu eta sailkatu ziren aztertuko dit: gramatikari zaharrek zein laguntzaileen barruan sartu zituzten eta haien sailkapenen arrazoiak zein izan zitezkeen erakutsiko dit. Nire ikerketa ez da oraindik amaitu eta, beraz, oraingo honetan, funtsean, van Eys arteko euskal gramatikari batzuen lanetan agertutako datuak antolatu eta aurkeztuko ditut, ondoren van Eysen beraren *edin-en azterketekin jarraitzeko eta behin-behineko ondorio batzuekin amaitzeko.

2. Voltaire

Voltaire-rena da ezagutzen dugun lehenengo euskal gramatika-lana (c. 1620). Bere hizkuntza eskuliburuan Voltairek ez du aditz laguntzaileen inongo sailkapenik egiten; bai, ordea, moduena. Aurkezten dituen aditz paradigmak itzulpen zerrenda hutsak dira, bestelako azalpenik gabe. Hartara, *edin laguntzailearen formak honako modu hauetan agertzen dira, ia beti *mintzatu* aditzari lotuak:

— Agintera (Lakarra 1997: 29):

Mandando	<i>Imper. en cōmandant</i>	Manatçean
habla	Parle	minçady
[...]		
hablad	Parles	minça çaitte
ved	voyez	beha çaitte

— Subjuntiboa (Lakarra 1997: 29):

Desseando	<i>Optat. en desirant</i>	Deziratzean
que yo hablasse	Que ie parlasse	Minça nendin
que tu hablasses	que tu parlasses	minça hendin
que el hablasse	que il parlat	çedin
que hablassemos	que nous parlissions	minça guinteçen
que hablassedes	que vous parliissies	çintesten
que ellos hablassen	que ils parlassent	çitesten

— Ahalera (Lakarra 1997: 30):

Subjun.	<i>Subiunction</i>	Subyun.
yo hablaría	que ie parleroy	Minça ninteque
tu hablarías	que tu parlerois	minça cintesqué
el hablaría	que il parleroict	litequé
hablaríamos	que nous parlerions	guintezqué
hablaríades	que vous parleriez	çintezqué
ellos hablarían	que ils parleroint	litezqué

² Izartxorik gabe, jakina, van Eyssek ez baitzuen inoiz erabiltzen: «Nous plaçons en tête de ce paragraphe les deux formes *adin* & *edin*; la première est la seule connue, & *edin* est, selon nous, la seule forme correcte» (1879: 218).

Hiru modu horiek dira, hain zuzen ere, hurrengo gramatika gehienetan gutxienez agertuko zaizkigunak, haixetan baitago gaurko euskaran ere *edin laguntzailearen erabilera esparru nagusia.

3. Oihenart

Oihenartek, bere ohiko zehaztasunez, *adi* laguntzailea³ sartu zuen adizki perifrastikoen osaera azaldu zuenean:

Conjugatio Impropria est cum verbum coniugatur, non per se, sed *circumloquutione*, per participium suum & verbum substantiuum *nais* hoc est sum & eius auxiliare *adi*, si verbum sit *passiuum* vel *neutrum*, Actiuum vero per verbum possessiuum *dut*, hoc est, habeo, & eius auxiliare *esac* vt, *Eziten nais* iaceo, *Sehazen* vel *Sehatu nais* caedor, *Ecusten dut* video. (Oihenart 1656: 63)

[La conjugación impropia es, cuando el verbo no se conjuga por sí, sino por circumlocución, mediante el participio suyo y el verbo substantivo *naiz*, soy, y su auxiliar *adi*, si el verbo se hace *pasivo* o neutro. Mas el *activo* por el verbo posesivo *dut*, tengo, y su auxiliar *esac*: *Ezicen naiz*, yazgo: *Sehazen* o *Sehatu nay*, estoy despedazado. *Ecusten dut*, veo. (Oihenart 1926: 341-342)]

Atal oso bat eskaintzen die *adi* eta *ezak* «aditz laguntzaileei»: «De verbis Auxiliariis *Adi* & *Esac*» izenekoa (1656: 69r-71v). Bertan bi laguntzaileen jokoak xeheki azaltzen ditu. Atala bi laguntzaileak zein modu eta denboratan erabiltzen diren zehaztuz hasten da:

Hæ duæ voces nihil per se significant sed iunctæ participiis verborum tempora aliqua supplent quæ coniugationi factæ per *Nais* & *Dud* deerant. In Indicatio modo bina habent tempora, Pr[æ]teritum perfectum secundum, seu remotum, & futurum potentiale; Exemplum in deriuatis ab *adi*, *Etormendin*, ie vins G. yo vinè H. io venni Ital. Hoc præteritum tunc locum habet cum rem iamdudum factam significare volumus, si enim nuper facta fit, vtimur altero præterito quod fit per circumloquutionem, dicimusque *etorri nais*, i.e. ie fuis venu Gal. yo soy venido Hisp. sono venuto Ital. Ideoque, istud præteritum perfectum proximum, alterum vero remotum, distinguendi causâ, nuncupauimus.

FUTURUM POTENTIALE *etor naite* venire potero. Exemplum in deriuatis ab *esac*, Præ. perf. remotum, *egin nesan*, h.e. ie fis G. yo hize H. io feci Ital. Futurum Potentiale, *egin desaket* facere potero.

HÆC duo verba *Adi*, & *Esac* cum solis participiis præteriti temporis concurrunt; Ideoque vnumquodque tempus eorum vnicum duntaxat producit tempus, & non plura [...].

IMPERATIVI tempus præsens *etor adi* veni, *egin esac* fac.

OPTATIVVS vnicum habent tempus, scilicet præteritum imperfectum remotum, vt *etor ainendi* vtinam venirem, pleust à Dieu que ie vinse G. oxala vinnie H. Dio vollesse que venissi Italicè: *egin ainesa* vtinam facerem, pleust à Dieu que ie fisse G. hiessse H. facessi Ital.

³ Oihenarten *laguntzaile* kontzeptuaren gainean, ik. Gómez-López (2016).

CONDITIONALIS, tria habet tempora, Præsens, vt *etor banadi* si venio, *egin badesad* si facio, Præt imperfectum *etor banendi* si venirem, *egin banesa* si facerem, Futurum potentiale, *etor naite* venire possim, *egin nesake* facere possim (subaudi, si liceret, vel aliquid simile.)

SVBIVNCTIVVS quatuor habet tempora, præsens remotum, vt, *etor nadin* veniam, *egin desadan* faciam, Præt. imperfectum remotum, vt *etor nendin* venirem, *egim nesan* facerem.

FVTVRVM 1. potentiale, vt *ustes etor naiteen*, putans quod veniam, vel venturus sim, *ustes egin desakedan*, putans quod faciam, vel facturum sim.

FVTVRVM 2. potentiale, vt *ustes etor nainteem*, id est, croyant que ie viendrois, croyendo que viniesset ô viniera, *ustez egin nesakeem*, hoc est, croyant que ie ferois, croyendo que yo hiziera.

Hurrengo taulan, Oihenarten lanean *izan* eta *adi* laguntzaileek aditz modu eta denboretan duten banaketa aurkeztuko dut, Oihenarten gramatikako zenbait atal aztertuturik.⁴ Letra lodiz nabarmendu ditut *edin laguntzailearen agerraldiak:

1. taula

Izan eta *adi* laguntzaileen banaketa Oihenarten gramatika-lanean

	Indicativus	Imperativus	Optativus	Conditionalis	Subiunctivum
<i>Praesens</i>	egoiten nais	etor adi		egoiten banais etor banadi	nola egoiten naisen
<i>praesens (remotum)</i>					etor nadin
<i>praeteritum imperfectum</i>	egoiten ninsen		ainins egoiten	egoiten banins etor banendi	ustes egoiten nainsen
<i>praeteritum imperfectum (remotum)</i>			etor ainendi		etor nendin
<i>praeteritum perfectum</i>			egon ainins	egon banais	non egon naisen ustes egon nainsen
<i>praeteritum perfectum prius seu proximum</i>	egon nais				
<i>praeteritum perfectum secundum seu remotum</i>		etor nendin ⁵			
<i>praeteritum plusquam perfectum</i>	egon ninsen			egon banins	egonen ninsen (<i>futurum praeteritum</i>)

⁴ Hiru atal hauetatik zehazki: «De coniugatione impropria verbi neutrius» (1656: 67v-68v), «De verbis auxiliaribus *adi* & *esac*» (1656: 69r-69v) eta «Coniugatio verbi *adi*» (1656: 69v-70r).

⁵ «Hoc praeteritum tunc locum habet cum rem iam dudum factam significare volumus, si enim nuper facta fit, utinum altero praeterito quod fit per circumloquutionem, dicimusque *etorri nais*, i.e. *ie suis venu* Gal. *yo soy venido* Hisp. *sono venuto* Ital. Ideoque, *istud praeteritum perfectum proximum, alterum vero remotum, distinguendi causâ*, nuncupauimus» (1656: 69r).

	Indicativus	Imperativus	Optativus	Conditionalis	Subiunctivum
<i>praeteritum plusquam perfectum secundum</i>					ustes etorri nansaiteen
<i>Futurum</i>	egonen nais			egonen banais	ustes egonen naisen ustes egonen nainsen ustes egon nasaiteen
<i>futurum secundum</i>	egon(go) nasaite ⁶				
<i>futurum potentiale</i>	etor naite 'venire potero'			etor nai(n)te ⁷ 'venire possim'	1. ustes etor naiteen 2. ustes etor nainte

Taulako datuak ikusirik, azpimarratzekoa da *edin laguntzailea ohiko hiru moduetatik kanpo⁸ agertzen zaigula: alde batetik, indikatiboko iraganaldi burutu zahar edo aoristoan (*etor nendin*), hurrengo gramatika-lanetan kausituko ez duguna; bigarrenik, optatiboan (*etor ainendi*) eta, azkenik, perifrasi zaharraz baliatzen diren protasietan (*etor banadi*, *etor banendi*).

4. Etxeberri Sarakoa

Berez latinaren gramatika bada ere, ez nuke aipatu gabe utzi nahi Etxeberri nola sailkatu zituen *edin laguntzailearen adizkiak. Espero bezala, Etxeberri latinetik abiatu zen eta, ondorioz, *edin-en adizkiak *izan* aditz substantiboaren paradigmaren barruan sartu zituen, bi atal hauetan: «Verbo sustantivoaren conjugacinoa. **sum, es, fui, esse** 'içaita'» (1712 [2006: 148]) eta «Verbo **sum** conjugatua eta explicatua hiru escuararequin **sum, es, fui, esse** 'içaita', 'egoitea', 'ibiltcea'» (1712 [2006: 156]).

Etxeberriren garaian aoristoa desagertua da, eta irudi luke Oihenarten *futurum potentiale* delakoak jarraipena duela saratarraren indikatiboko «futuro perfecto» deiturikoan: *ni içatu nateque* 'ego fuero' (149. or.); *ni içatu naiteque, ni egotu naiteque, ni ibili naiteque* 'ego fuero' (158. or.). Hala ere, paradigma osoei arreta handiagoz begiratzen badiegu, ohartuko gara kontua ez dela hain erraza; izan ere, bigarren pertsona singularreko *aiteque*-tik kanpo, gainerako pertsonak *izan*-ekoak dira, ez *edin-ekoak: *dateque, garate(z)que, çaretezquete* eta *dira(z)teque*.⁹ Gainera, iragankorren sai-

⁶ Nahiz azalpenean iraganeko partizipioari lotzen zaiola esan, eta *egon nasaite* adibidea eman, jarraian gehitzen dituen adibideetan geroaldiko partizipioa agertzen da: *bihar etorriko nasaite, nois gueldituco nasaite* (1656: 67v-68r).

⁷ *Adi* eta *esac* laguntzaileen denborak zerrendatzean, baldintzako *etor naite* 'venire possim' adibidea ematen du (1656: 69v); aldiz, *adi*-ren jokia aurkeztean, «Futurum, *nainte, ainte, laite*. Plurali, *gintee, sinteskee, liteske*» paradigma darabil (1656: 70r).

⁸ Ohart bedi Oihenartek ez duela ahalera modutzat hartzen: «Vtraque coniugatio *quinque* habet modos, *Indicativum, Imperativum, Optativum, Conditionalem, & Subiunctivum*» (1656: 63).

⁹ Arazoa errazago uler liteke kontuan hartzen badugu Etxeberri Sarakoaren testuetan *izan* eta *edin aditzen paradigmaren arteko nahasketa gertatzen dela: «Nous nous permettons une petite digression pour préciser qu'un changement achevé les siècles suivants en labourdin (Lafitte [1944] 1979: 269) est déjà amorcé dans le texte de Etxeberri de Sare. Il s'agit de la confusion entre les formes synthétiques de *edin et *izan* 'être' à valeur potentielle» (Mounole 2014: 261).

lean «futuro perfecto» askoz gardenagoa da (172. or.): *nic maitatuco duquet, duquec, duque, duquegu, duqueçue, duquete*.

Gauzak apur bat gehiago zaitzearren, subjuntiboan ere «futuro tanto» dator: *ni içanen nate, nateque* edo *içatu nate, nateque* ‘ego fuero’ (152. or.); paradigma horretan eta «futuro de subjuntivo» delakoan ere (162-163. or.) *aite(que)* dugu, baina gainerako pertsonak indikatibokoan modukoak dira, *-que* atzizkiarekin zein gabe. «Futuro de subjuntivo» iragankorra, berriz ere, hauxe da: *nic maitatuco duquet* edo *nic maitatu nuque, duquec* edo *huque, duque* edo *luque, duquegu* edo *guenduque, duqueçue* edo *cenduquete, duquete* edo *çuqueten* (175-176. or.).

Zalantzazko forma horietatik kanpo, **edin*-en adizkiak aginteran eta optatibo edo subjuntiboan agertzen dira.

5. Urte

Ez dut Urtez xehetasun askorik emango, haren gramatikan aditz paradigmaren aurkezpena anabasa handia delako, antolamendu egoki baten zain. Esan dezadan, soil-soilik, Urteren gramatikan ere **edin*-en formak *izan* aditzaren barruan sartuta daudela. Izan ere, Urtek bi laguntzaile bereizten ditu, *ni naiz* eta *nic dut*, euskalaritzan bide luzea izango duen sailkapen bat abiaraziz. Izenburu hau dauka aditz laguntzaileen atalak (Urte c. 1714: 73):

Les verbes auxiliaires
cantabriques
je suis *ni naiz* et j’ay
nic dut
avec leurs composez

6. Larramendi

Larramendik ere, funtsean, bi laguntzaile bereizten ditu, aktiboa (*dut*) eta neutroa (*naiz*):

Las terminaciones, afijos o finales de un verbo se llaman aquellas dicciones que, combinadas y juntas con los modos del infinitivo, componen la distinción de tiempos y variedad de conjugaciones. Estas terminaciones son unos verbos auxiliares por el oficio que tienen en la formación de los tiempos, y sustantivos por que aun por sí solos, y sin ninguna composición, tienen su significado [...]. Las terminaciones unas son del verbo activo, otras son del neutro. (1729: 56)

Neutroaz denaz bezainbatean, *naiz* laguntzailea erabiltzen da:

El verbo *izán, izandú, izatú* significa *tener y ser*; en la primera significación es activo y tiene todos los auxiliares que hazen la variedad de las conjugaciones activas; en la segunda significación es verbo no activo, o neutro, y tiene por auxiliar para la variedad de inflexiones al *naiz, aiz, da*. (1729: 157-158)

Larramendiren gramatikan **edin*-en adizkiak honako modu eta denbora hauetan agertzen dira:

1. Agintera: *izán ádi, záite* ‘sé tú’, *bédi, bidi* ‘sea aquel’, *záitezte, zaiteze* ‘sed vosotros’, *bítez* ‘sean aquellos’ (159. or.).

2. Subjuntiboa (*optativo*):
  - a. Orainaldia: *izán nadín* ‘yo sea’, *adín, zaitezén* ‘tú seas’... (160. or.).
  - b. Hirugarren burutugabea (*imperf. 3.*):¹⁰ *izán nendín* ‘yo fuesse’, *endín, cindécén* ‘tú fuesses’... (160. or.).
3. Baldintza:
  - a. «Futuro condicional»: *izán banadí* ‘si yo fuere’, *baadi, bazaitéz* ‘si tú fueres’, etab. (161. or.).
4. Ahalera («Conjugación del verbo neutro con las inflexiones correspondientes al *possum potes*, o *puedo puedes*»):
  - a. Indikatiboko orainaldia: *eseri náiteque* ‘yo me puedo sentar’, *eseri díteque, záitezque* ‘te puedes sentar’, *eseri daíteque, díteque* ‘se puede sentar’, etab. (227. or.).
  - b. Indikatiboko iraganaldi burutugabea: *eseri níndeque* ‘yo me podía sentar’, *eseri índeque, cíndezque* ‘te podías sentar’, *eseri líteque* ‘aquel se podía sentar’, etab.; «El pretérito perfecto añadiendo *an*» (227. or.).

7. Harriet

Martin Harrietek Larramendiren gramatikan ikusi dugun sailkapen bitarra errepikatzen du, aldeak alde: «Le Verbe *avoir* içatea» (1741: 63), non *edun eta *ezan-en paradigmak sartzen diren, eta «Le Verbe *être* içatea» (1741: 75), non *izan* eta *edin-en paradigmak sartzen diren.

Zehazki, Harrietek *edin-en adizkiak honako modu eta denbora hauetan aipatzen ditu. Beheko datuetan ageri denez, behin baino gehiagotan paradigma baten barruan *izan* eta *edin-en adizkiak tartekatzen dira:

1. Agintera: *içan adi* ‘sois’, *içan bedi edo den* ‘soit’, *içan gaiten* ‘soyons’, etab. (76. or.).
2. Subjuntiboko [orainaldia] (*optatif*): *içan nadin* ‘que je sois’, *içan adin* ‘que tu sois’, *içan dadiñ* ‘qu’il soit’, *içan gaitecen* ‘que nous soyons’, etab. (77. or.).
3. *Imparfait conj.*: *içan naiñtecen* ‘que je fusse’, *içan aintecen* ‘que tu fusses’, *içan ladiñ* ‘qu’il fût’, *içan cediñ* ‘qu’il fut’, *içan gaiñtecen* ‘que nous fussions’, etab. (77. or.).
4. *Parfait conjonctif*: *ni içan naiñtequeien* ‘j’aurois été’, *hi içan aiñtequeien* ‘tu aurois été’, *hura içan citequeien* ‘il auroit été’, *gu içan guiñtequeien* ‘nous aurions été’, etab. (77. or.).
5. *Futur incertain*: *ni ninçateque* ‘je serois’, *hi inçateque* ‘tu serois’, *hura liteque* ‘il seroit’, *gu guiñanteque* ‘nous serions’... *hec litezque* ‘ils seroient’ (78. or.).
6. *Optatif parfait conj.*: *ni içan bainiñtequeien* ‘que j’aurois été’, *hi içan bahintequeien* ‘que tu aurois été’, *hura içan baitcitequeien* ‘qu’il auroit été’, *gu içan baiquiñtequeien*¹¹ ‘que nous aurions été’, etab. (82-83. or.).

¹⁰ «Imperf. 1.» (160. or.) *izango nintzaque* ‘yo fuera / huviera sido’, *intzaque, cínaque* ‘tú fueras / huvieras sido’, etab. dugu, eta «[e] imperf. 2. según las reglas generales» (160. or.) ilun geratzen da.

¹¹ Jat. *baiquiñtequeien*.

7. *Optatif conjonctif*: *içan nadillala* ‘que je sois’, *içan adillala* ‘que tu sois’, *içan dadillala* ‘qu’il soit’, *içan gaitecela* ‘que nous soyons’, etab. (85. or.).
8. *Imparfait conj.*: *içan naitecela* ‘que je fusse’, *içan aintecela* ‘que tu fusses’, *içan cedillala* ‘qu’il fut’, *içan gaiñtecela* ‘que nous fussions’, etab. (85. or.).
9. *Parfait conjonctif*: *ni içan nintequeiela* ‘que j[']aurois été’, *hi içan aintequeiela* ‘que tu aurois été’, *hura içan citequeiela* ‘qu’il auroit été’, *gu içan guiñitezqueiela* ‘que nous aurions été’, etab. (86. or.).

Geroago, *ethortcea* (133-137. or.), *goatea* (137-141) eta *atheratcea* (141-144) aditzen paradigmak eskaintzen ditu, eta aurreraxeago *hilcea* ‘mourir’ aditzarena (158-161). Aldaera batzuk gorabehera, *izan* aditzaren paradigmetan ikusi ditugun adizkiak errepikatzen dira. Diferentzia aipagarriena *futur incertain* denboran kausitzen dugu, *ethortcea* eta *goatea* aditzetan paradigma osoa baita *edin-en formez osatua; ez, ordea, *atheratzea* eta *hilcea* aditzetan. Hona, adibide gisa, *ethortcea* aditzaren paradigma:

Futur incertain: *ni ethor nindeque* ‘je viendrais’, *hi ethor aindeque* ‘tu viendrais’, *hura ethor liteque* ‘il vendroit’, *gu ethor guindeque* ‘nous viendrions’, etab. (136-137. or.)

Liburuaren amaieran frantsesezko «Remarques sur la langue basque» datoz (1741: 441-506) eta hor berriz ere aipatzen du Harrietek aditzaren sailkapen bitarra:

[E]lle [= euskara] a deux conjugaison[s], les verbes dont l’une est composée des dits quatre infinitifs desdits participes passifs & d’un mot *Naiz*, &c. pour faire le substantif, le passif, & ceux qui prennent leur place. [...] & l’autre conjugaison se fait moyennant les quatre infinitifs, les participes passifs, & d’un autre mot *dut*, &c. qui sert pour faire tous les verbes actifs. (Harriet 1741: 480)

Frantsesezko «Remarques» horietan, infinitibo edo adizki jokatu gabe mota bakoi-tza noiz erabili behar den azaltzen ari delarik, aditzoina daramaten modu eta denborak zerrendatzen ditu eta, jakina, hor ere agertzen dira *edin-en adibideak:

Les cinquièmes infinitifs, comme *eman*, *erran*, *ikbus*, *maita*, *ethor*, &c. servent pour l’imperatif, pour l’optatif, pour l’imparfait conjonctif, & pour le futur incertain.

Imperatif.

Eman beça,
ethor bedi,

qu’il donne.
qu’il vienne, &c.

Optatif.

Eman deçadan,
ethor nadiñ,

que je done.
que je vienne, &c.

Imparfait Conj.

Nic eman neçan,
ni ethor naintecen,

que je donnasse.
que je vinsse, &c.

Futur Incertain.

Nic eman neçaque,
ni ethor naindeque,

je donnerois.
je viendrois, &c.

(Harriet 1741: 485)

8. Astarloa

Astarloak, besteak beste, 206 aditz-joko, 11 modu eta 6 denbora bereizi zituen (Gómez 2007: 35-43). Baina *Diskurtso filosofiko*en orrialdeetan, euskal aditzaren aurkezpena egiten duenean, adibide gehienak orainaldiko indikatibokoak dira, eta batez ere joko aktibokoak.

Astarloaren iritiz, aditz laguntzaileak eta aditz trinkoak gauza bera dira (*aditz irregularrak* deritze): aditz irregular batek beste ekintza bat lortzen laguntzen duen ekintza bat adierazten du (Astarloa 1883 [1805]: 739):

Todo idioma para ser perfecto ha de tener verbos irregulares; pero no es libre para irregularizar todo verbo. La naturaleza de los idiomas tiene ciertas reglas que nos dan á entender que tales ó tales verbos han de ser irregulares y no otro alguno. Como los verbos en sus inflexiones han de ser compuestos en un lenguaje perfecto, son necesarios los auxiliares, esto es, ciertos verbos que ayuden á los demás en el juego de su conjugacion: y de ahí han de ser irregulares aquellas acciones destinadas por naturaleza al logro de otra accion cualquiera que ella sea, por ejemplo, es necesario existir para obrar, y hé aquí la indispensabilidad de que el verbo *existir* sea irregular. [...] El *saber*, *ir*, *venir*, *estar*, *existir*, *andar*, *traer*, *llevar*, *ver*, *oir*, *tener*, *haber*, *seguir* y otras acciones de esta naturaleza son irregulares en la lengua bascongada, porque son precisas y necesarias para el logro de otras.

Alegia, badirudi Astarloak maila berean jartzen dituela *zoratzzen naiz* eta *zoratzzen noa/nagol nabil...*, edo *kantatzzen dut* eta *kantatzzen dakit/dakust/dantzut ...* bezalako egiturak, haren analisisan guzti-guztietan baitago ekintza bat («irregularra»; hots, gure laguntzailea edo gure trinkoa) beste ekintza bat lortzen (egun *aditz nagusia* edo *per-paus osagarria* deituko genukeena) laguntzen duena. Zernahi gisaz, Astarloak aipatzen dituen aditz irregularren —hots, laguntzaileen— artean ez dago *edin aditza; gainera, esan bezala, gehienetan aditz aktiboen adibideak erabiltzen ditu.

9. Aditz bakarraren aldeko autoreak

Hitz bitan laburturik, aditz bakarraren teoriak proposatzen du giza hizkuntza guztiak aditz bakar bat dutela; teoriaren bertsio desberdinak dauden arren, aditz bakar hori, funtsean, *izan* aditza da; cf. Gómez (2006) eta bertan aipatutako bibliografia. Aditz bakarraren teoria XVII. mendean formulatu zen, Frantziako gramatika arrazionalistaren barruan. Hurrengo bi mendeetan arrakasta handia izan zuen Europako gramatikagintzan eta euskal gramatiketan ere islatu zen. Aditz bakarraren teoria onartu zuten euskal gramatikarien artean honako hauek daude: Darrigol, Abadia, Xaho, Intxauspe eta, beranduago, Azkue gaztea.

Gehienetan, euskal gramatikari horiek frogatu nahi izan zuten gainerako hizkuntzetan maila abstraktuan gertatzen zen aditz bakarra (adib., lat. *lego* = *legens sum*), euskaran formalki gauzatzen zela, eta horretarako guk «laguntzaile» deitzen duguna haiek benetako aditza dela iritzi zioten. Ondorioz, eta gure gaiari dagokionez, *edin-en adizkiak aditz bakar horren parte lirateke.

10. Zabala

Bizkaierazko aditz perifrastikoari eskaini zion liburuan (Zabala 1848), Juan Mateo Zabalak zenbait laguntzaile bereizi zituen, Urtek abiarazitako eta Larramendik hedatutako joeratik aldentuz; baina ez zuen haien artean *edin aipatu. Horren ordez, subjuntibo, agintera eta ahalerako adizki laguntzaile iragangaitzetan (*mistas*, Zabala-ren terminoetan) *eguin* eta *ekin* laguntzaileak identifikatu zituen:

16. Para el indicativo, optativo, condicional y consuetudinario comun se vale nuestro dialecto en activa de la radical del verbo *eduki* ó *iduki*, quitándole la *ki* final y sustituyendo á la *k* una *ts* en las conjugaciones de recipiente; en la *mista* hace uso de la de *izan*.

17. Para los presentes y pretéritos imperfectos consuetudinarios de formacion vizcaina de las de *eroan* y *yoan*.

18. Últimamente para todos los demas de las de *eguin* y *ekin*. (Zabala 1848: 60)

Hala ere, tamalez, V. kapituluaren («De los modos que forman sus tensos con los artículos auxiliares de *eguin*», 1848: 26-32)¹² subjuntibo, agintera eta ahalerari buruz ari denean, Zabalak ez du inon ere zehazten zein adizki dagokion *egin*-i eta zein *ekin*-i.

11. Bonaparte

Bonaparte printzeak ez zuen zuzen-zuzenean aditz bakarraren teoria onartu; nolahi ere, egin zuen adizki jokatuaren sailkapenari begiratzen badiogu, teoria horren zantzuak aurki ditzakegu erraz. Bonapartek bi adizki mota nagusi bereizi zituen (1869: xxvi): izen adiztuak («noms verbisés»), izen jatorriko erroa dutenak, eta amaiera hutsak («terminatifs purs»), bat ere errorik ez dutenak eta benetako aditzak lirakeenak (xehetasun gehiagotarako, ik. Suárez 2000: 66-72). Hauek dira Bonapartek multzo bakoitzean sartu zituen aditzak:

— Izen adiztuak:

- Arruntak: trinkoak, *joan*, *eroan*.
- Bereziak: *izan*, *egin*, *egon* [*egoki* = *zekion*, *dakigula*...]

— Amaiera hutsak: *dut*, *nuen*...; *diro(ke)*, *liro(ke)*, *zirokeen*...

Hortaz, 1869ko sailkapenean Bonapartek ez du *edin ez antzekorik aipatzen. Bistan denez, NOR-NORI sailekoak *egon* edo *egoki* izen adiztu berezien barruan sartu zituen, baina ez dakigu non sailkatu zituen NOR sailkeko adizkiak. Aldiz, 1876ko artikuluan, Bonapartek sailkapen zertxobait desberdina dakar eta oraingoan *adi* aipatzen du (1876: 8):

— Modu laguntzaileak («modes auxiliaires»): *izan* iragankorra [= *ezan], *iraun*, *adi* eta *ki*. Modu hauek beti dira laguntzaileak eta «aditz erroari» —hots, aditzoinari— lotzen zaizkio.

¹² Liburuaren barruan izenburu hori badu ere, hasierako aurkibidean beste hau dakar: «*Capítulo V. Formación de los tensos con auxiliares de *eguin* y *ekin**» (1848: viii).

— Ez-laguntzaileak izan daitezkeenak («modes qui peuvent ne pas être auxiliaires»): amaiera hutsak eta *izan* iragangaitza [= *izan*]. Laguntzaileak izan daitezke, baina ez nahitaez. Ez dira inoiz aditz erroari loturik agertzen eta «aditz-adjektibo» —hau da, partizipioa edo aditz-izena— behar dute:

Aurreko sailkapenari jarraituz, Bonapartek aoristoa aipatzen du, «indicatif auxiliaire» deituaz (1876: 9):

L'indicatif auxiliaire ne se compose que d'un seul temps qui est représenté dans notre tableau par *zezan*, *zedin*, *zekion*. Ce passé s'unit toujours au radical, et ne forme qu'un seul temps composé qui exprime le parfait défini français ou l'aoriste.

12. Van Eys

Bere gramatika-lanetan van Eysek asko aldatu zuen euskal aditzari buruz zuen ikuspegia. Holandarraren lehenengo gramatikaren bi edizioetan (1865, 1867) van Eysek bere egiten du Larramendiren eta —zuzenean— Zabalaren sailkapena:

Le verbe périphrastique est donc formé d'un nom verbal et de l'auxiliaire. Cet auxiliaire est: *Eduki*, eu, pour les verbes actifs, et *Izan*, été, pour les verbes passifs et neutres. (1867: 61)

Geroago, *izan* laguntzaileaz ari delarik, euskal aditz irregularrena dela dio eta, adibide gisa, aginterak lau erro dituela adierazten du. Horietatik bat *adi* da; beraz, *izan* aditz eta laguntzailearen barruan sartzen du **edin*:

De tout les verbes basques celui-ci est le plus irrégulier, et il nous semble, le seul véritablement irrégulier.

L'impératif contient quatre radicaux différents: *zaren*, soi; *den*, ou *biz*, qu'il soit; toutes formes inusitées: *izan adi*, qu'il soit; forme composée et le seule usitée. Deux de ces radicaux ont formé les différents temps; *iz* [...] a formé l'indicatif [...]; *adi* a formé le subjonctif. (1867: 89)

1875ean, van Eysek euskal aditz laguntzaileen gaineko liburuxka bat argitaratu zuen. Bertan, oraindik kokatzen du **edin* laguntzailea *izan*-en barruan, baina zenbait berrikuntza dakartza. Alde batetik, erroari *adin* deitzen dio:

Le subjonctif et par conséquent le potentiel du verbe *izan* sont formés de *adin*. (1875: 77)

Nous avons déjà dit [...] que *adin* paraît être la racine du subjonctif du verbe *izan*. L'impératif, le subjonctif et le potentiel sont formés de *adin*. (1875: 89)

Bigarrenik, *adin* da, van Eysen iritziz, bizkaierazko ahalera aktiboa —hots, iragankorra— osatzeko erabiltzen dena, eta ez *egin*:

Le radical du potentiel bisc. actif est donc *adin* ; après la chute du *d*, *ain*, et après la chute régulière de *n* final, *ai*. Cet *ai* est traité comme toutes les autres racines verbales, et pour exprimer le verbe actif, il a fallu préfixer *d* et suffixer le nominatif ; ce qui a donné *d-ai-t* ou *dait* ; *d-ai-zu* ou *daizu* ; *d-ai* ou *dai*, etc. «je le puis» etc. (1875: 78)¹³

¹³ Cf. orobat: «Le dialecte bisciaïen n'a formé le potentiel comme les autres dialectes, c'est à dire, du subjonctif [...] le bisc. n'a pas pris *egin*, (dont il a formé son subjonctif) pour thème du potentiel ; il dit : *dait*, *daizu*, *dai*, etc. Pour expliquer ces flexions il faut d'abord examiner le potentiel du verbe *izan*» (1875: 77).

Azkenik, *adin* ikusten du, orobat, optatiboko *ai-* aurrizkiaren jatorrian:

La racine *adin* contractée en *ai*, nous explique aussi, croyons nous, la forme de l'optatif dans les dialectes basques français: *ainu*, *aibu*, *ailu*, etc. L'hypothèse que nous avons proposée dans notre dictionnaire [van Eys 1873], savoir que *ai* dériverait de *al* est insoutenable. (1875: 79)

Optatiboaren esanahira hurbiltzeko, van Eyssek *adin* erroa *adin* 'adimen' izenarekin lotzen du (ohartu gabe, noski, izen horren 'adimen' adiera XIX. mendetik aurrera lekukotzen dela; cf. *OEH*, s.v. *adin*):

Peut-être faudrait-il voir dans *adin* le même mot que *adin* «entendement», dont dérive le verbe *aditu*, bisc. *aitu* [...]. *Adin* «entendu» pourrait avoir pris la même signification que «entendu» en français, c.a.d. vouloir. «J'entends qu'il le fasse = je veux qu'il fasse». *Adin* contracté en *ai* pourrait ainsi avoir la valeur d'un impératif, et *ai* ou *adi-neza*, serait «veuille que j'eusse», et s'écrirait en un mot *aineza*, ce qui est exactement sa forme actuelle. (1875: 79)

Honenbestez iritsi gara van Eysen gramatika-lan nagusira, 1879ko gramatika konparatzaileara alegia. Lan horretan agertzen da lehenbiziko aldiz *edin* partizipio berreraikia. Izartxorik gabe dakar —berreraikitako formetan van Eyssek ez baitzuen inoiz izartxoia erabiltzen— eta 'pouvoir' esan nahi duela dio:

Adin ou edin «pouvoir» comme auxiliaire

Nous plaçons en tête de ce paragraphe les deux formes *adin* & *edin*; la première est la seule connue, & *edin* est, selon nous, la seule forme correcte.

Hasierako bokalaren aldaketa honela argudiatzen du:

La voyelle initiale des thèmes verbaux devient généralement *a* dans le présent; mais elle se maintient à l'imparfait & dans l'impératif [...]. Or, comme l'imparfait de *edin* est *nendin* & l'impératif *bedi*, nous en concluons que le thème verbal est *edin*. (1879: 218)

Bestalde, laguntzailea ez ezik, *edin* aditz osoa ere badela ohartarazten du:

Que *edin* a conservé sa signification comme verbe indépendant, comme non-auxiliaire [...] Le dialecte biscalien est le seul, autant que nous sachions, qui ait conservé l'emploi de *edin*, comme verbe indépendant. Zavala cite l'exemple suivant [...]. Ainsi : *Guztia daian Yaungoikoa*. «Le Seigneur que peut tout». (1879: 218-219)¹⁴

Are gehiago, garai batean aditz osoa izan zela iritzirik, *edin* aditzaren jatorrizko jokoa berreraikitzen du, hala iragangaitza nola iragankorra (1879: 234-242), eta horri gehitzen dizkio bizkaieran —funtsean, Zabalaren liburuan— aurkitu uste dituen NORK-NORI-NOR saileko adizkiak (1879: 242-253).

Edin-en laguntzailearen erabilera iragankorraren barruan, bizkaierazko ahalera (*dait*) ez ezik, van Eyssek **idi* errokoak ere sartzen ditu, besteak beste Etxepareren honako adibide hau aipatzen baitu (1879: 491): *Gaoaz loric ecin daydit* (Etx. VII, 25). Beraz, halako adibide batean, van Eysen iritziz, *daydit* laguntzaile bat da, ez aditz trinkoa.

¹⁴ Nolanahi ere, ohart bedi adibideko *daian* ez dela egiazki **edin* aditzaren forma (< ***dadian*), *egin* aditzarena baizik (< *dagian*).

Aldiz, NOR-NORI sailean («conjugaisons relatives intransitives») ez du *edin* aurkitzen, *nadik*, *nadizu*, *nadio* moduko formak espero genitzakeelako (1879: 233). Izan ere, NOR-NORI saileko adizki horiek dira, van Eysen ustez, laguntzaile jakin bati esleitzeko zail gertatzen zaizkion bakarrak. Hala, laguntzaileen zerrenda¹⁵ eta haien erabileraz azaldu ondoren, hauxe dio:

[I] ne reste de l'incertitude que pour les flexions auxiliaires, de ce qu'on est convenu d'appeler le subjonctif, des verbes intransitifs, avec un régime indirect inhérent. Cette incertitude est causée plutôt par la confusion des flexions que par la difficulté de les analyser. (1879: 197)

Azkenik, van Eysek jarraitzen du pentsatzen optatiboko *ai-* aurrizkia —oraingoa modu horri «votif» deitzen dio— jatorriz *adi* dela eta, beraz, *edin*-ekin lotzen du berri ere (1879: 232-233).

Aipatu nahi dudana azken lana van Eysek 1890ean Leizarragak erabilitako aditz laguntzaileez argitaratutakoa da. Liburuxka horretan, zeharka bada ere, badirudi optatiboko *ai-* aurrizkia *edin*-ekin lotzeari utzi ziola, honelaxe baitio:

Le nom verbal *edin*, qu'il ne faut pas confondre avec *aditu* ou *adin* « comprendre », signifie « pouvoir » ; p. ex. *guztia daian Yaungoikoa* « le Seigneur qui peut tout ». (1890: 51)

Halaber, lan horretan aurkitzen du gramatika konparatzailean NOR-NORI sailerako falta zitzaion laguntzailea:

Quand le verbe neutre doit exprimer aussi un régime indirect, ce n'est plus *edin*, mais *ekin* qui est l'auxiliaire du parfait défini ; p.ex. *neskato... bat aitzinear ethor baitzekigun*, Act. xvi, 6. « Une servante vint à nous ». (1890: 51)

Azkenik, Leizarragak erabilitako *idi erroko adizkiak ere aipatzen ditu, «EDIN avec object “le”» izenburupean (1890: 55).

13. Ondorioak

Funtsean, euskal gramatikari zaharrak hiru multzotan banatu ditzakegu, *edin nola sailkatzen duten kontuan hartzen badugu:

1. Latinaren ereduari jarraituz, autore batzuek sailkapen semantiko bitarra egiten dute (aditz aktiboak vs neutroak) eta *edin-en adizkiak neutroen edo *izan*-en barruan sartzen dituzte: Etxeberri Sarakoa, Urte, Larramendi, Harriet.
2. Beste batzuk aditz bakarraren teoriaren aldekoak dira; haien ustez, laguntzaile guztiak aditz bakar horretan sartzen dira: Darrigol, Abadia, Xaho, Intxauspe, Azkue.
3. Gainerakoek, modu batera edo bestera, *edin laguntzaile berezizat hartzen dute: Oihenart, Zabala, Bonaparte, van Eys.

¹⁵ «Les verbes auxiliaires sont : *eduki* 'tenir' ; *eutsi* 'tenir' ; *ukhen* ou *ukhan* 'avoir' (tenir ?) ; *izan* 'être' ; *egin* 'faire' ; *edin* 'pouvoir' ; *ezan* ? ; *eroan* 'emmener' ; *joan* 'aller' ; *ibilli* 'aller'» (1879: 196).

Talde horietatik kanpo ditugu Voltaire eta Astarloa. Lehenengoak *edin-en formak aurkezten ditu, baina ez du laguntzaileen sailkapenik egiten. Bigarrenak ez du *edin-en adizkirik aipatzen, gehienetan aditz iragankorren adibideak erabiltzen dituelako.

Bibliografia

- Astarloa, Pablo Pedro. 1883 [1805]. *Discursos filosóficos sobre la lengua primitiva ó Gramática y análisis razonada de la euskara ó bascuence*. Bilbo: P. Velasco.
- Bilbao, Gidor. 2006. *Joanes Etxeberri Sarakoaren saiakera-lanak eta latina ikasteko gramatika: edizioa eta azterketa*. Gasteiz: UPV/EHUko doktorego tesia. https://www.euskara.euskadi.eus/appcont/tesisDoctoral/PDFak/Gidor_Bilbao_TESIA.pdf (2016/11/20).
- Bonaparte, Louis-Lucien. 1869. *Le verbe basque en tableaux...* Londres: Strangeways & Walden.
- Bonaparte, Louis-Lucien. 1876. *Remarques sur plusieurs assertions de M. Abel Hovelacque concernant la langue basque, accompagnées d'observations grammaticales et bibliographiques*. Londres: J. Strangeways («Extrait de la *Revue de Philologie et d'Ethnographie*, publiée par Ch. E. de Újfalvy, Tome deuxième, No. 3. Paris, 1876»).
- Etxeberri, Jean. 1712. *Escual Herriari eta escualdun guztiei escuarazco hatsapenac latin ikhas-teco* (Frantziskotarren komentua, Zarautz: Caja nº 20). (Bilbaok (2006: 117-325) argitaratua).
- Gómez-López, Ricardo. 2006. «Aditz bakarraren» teoria XIX. mendeko euskal gramatikagintzan. *ASJU* 40(1/2). 377-407.
- Gómez-López, Ricardo. 2007. *XIX. mendeko euskal gramatikagintzari buruzko ikerketak*. Bilbo: UPV/EHU.
- Gómez-López, Ricardo. 2016. Oharrak euskal gramatikagintza zaharreko terminologiaz. *Lapurdum* 19. 299-307.
- Harriet, Martin. 1741. *Gramatica escuaraz eta francedez, composatua francedz hitzcunça ikhasi nahi dutenen faboretan*. Baiona: Fauvet Alarguna eta J. Fauvet Erregueren Imprimadoriac baitan.
- Lakarra, Joseba A. 1997. Hizkuntz eskuliburuen tradizioa Euskal Herrian: I. *L'interprète ou traduction du françois, espagnol & basque (-1620)*. *ASJU* 31(1). 1-66.
- Larramendi, Manuel. 1729. *El imposible vencido. Arte de la lengua bascongada*. Salamanca: Antonio Joseph Villagordo.
- Mounole Hiriart-Urruty, Céline. 2014 [2018]. *Le verbe basque ancien: étude philologique et diachronique (Monumenta linguae Vasconum: Studia et Instrumenta VII)*. Gasteiz: UPV/EHU (= *ASJU* 48).
- Oihenart, Arnaud. 1656 [1638]. *Notitia utriusque Vasconiae tum Ibericae tum Aquitanicae*. Paris: Sebastian Cramois.
- Oihenart, Arnaud. 1926. Noticia de las dos Vasconias, la Ibérica y la Aquitana. *RIEV* 17. 329-355. (J. Gorosterratzuren gazt. itz., 2. edizioan oinarritua).
- Suárez García, Castillo. 2000. Laguntzaileak Bonaparterengan: puruak vs. errodonak. *Sancho el Sabio* 13. 57-76.
- Urte, Pierre. [c. 1714]. *Grammaire cantabrique* (Sancho el Sabio Fundazioa: ZRV 3470). Gasteiz. <https://hdl.handle.net/10357/2105> (2016/12/16).

- van Eys, Willem J. 1867. *Essai de grammaire de la langue basque, deuxième édition revue et augmentée*. Amsterdam: C. M. van Gogh. (Lehen argit. 1865).
- van Eys, Willem J. 1875. *Étude sur l'origine et la formation des verbes auxiliaires basques*. Paris: Maisonneuve.
- van Eys, Willem J. 1879. *Grammaire comparée des dialectes basques*. Paris: Maisonneuve.
- van Eys, Willem J. 1890. *Les verbes auxiliaires dans le Nouveau Testament de Liçarrague*. Haga: M. Nyhoff.
- Voltaire. [c. 1620]. *L'interprète ou traduction du françois espagnol & basque*. Lyon: A. Rouyer. (Lakarrak (1997) argitaratua).
- Zabala, Juan Mateo. 1848. *El verbo regular vascongado del dialecto vizcaino*. Donostia: Ignacio Ramón Baroja.